

NÉPEK MESÉI

Szegény ember okos leánya. Román népmesék, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979

A kötetben tizenkét tündérmese és két novellamese ismertet meg bennünket a múlt század második felének romániai népmesekincsével. A mesék nem ismeretlenek a magyar olvasó számára, hiszen változataik a magyar mesehagyományban is jelen vannak. Hogy miért fontos mégis hangsúlyoznunk, hogy a meséket a múlt században gyűjtötték, arról a mesék világa tanúskodik legjobban. A feudális életforma szűk lehetőségei között (a román fejedelemségekben 1864-ben törölték el a jobbágyságot, a feudális életforma azonban az I. világháborúig fennmaradt), a nehéz fizikai munkában az egyedüli remény a jobb, szebb élet után kizárólag a mesékben juthatott kifejezésre, ahol mindig a leggyöngébb, legelesettebb, legszegényebb diadalmaskodik. A mesék mélyén a román jobbágyság élete tükröződik, élettapasztalata, emberismerete jut kifejezésre.

A múlt század román mesegyűjtői (Petre Ispirescu, Ion Creanga, Ion Pop Reteganu stb.) életük nagy részét töltötték a mesemondók között, és ez lehetővé tette számukra, hogy átérezzék azt a léghőrt és igényt, mely a mesét formálta, éltette és hogy megismerjék azokat az embereket, akik társaik óhaját, panaszát, félelmét vagy örömét a hagyományos népmese formájába öntve elmondták. Ezek a gyűjtők nem a szó szerinti hűségre törekedtek, művészi és mesealkotói igényességük költői alkotásokat eredményezett, vagy Arany János megfogalmazása szerint úgy írták meg meséiket, mintha a nép legkiválóbb mesemondó fiai lennének. Éppen ezért a gyűjtemény meséiben ne csak az érdekes, csodálatos történeteket keressük, a gazdag nyelv szépségeit élvezzük, hanem a kitűnő társadalom, és jellemrajzra is figyeljünk oda.

A címadó *Szegény ember okos leánya* című mesében (mely a magyar mesekincsben Mátyás király nevéhez fűződő novellamesékkkel mutat rokonságot) a szegény ember családja olyan szegény, hogy „nem volt mire vizet inniuk” és „úgy követte őket a szerencse — mint az út pora a kutyát”. A tengersok gyerek, a szegénység és az ebből származó rettegés és alázat ellenére — a gazdag dőlyfősségével szemben — a bojár furfangos kérdéseire adott egyenes válaszok, melyeket a szegényember a legnagyobb lányától kapott és így mondott tovább, végül is az ő javára hozzák meg az igazságot. Alexandru esetében (*A vizek tündére*) is érezhető a mély társadalmi igazság; őt a nála ebéden levő Uristen szabadítja fel a jobbágysorból, és megjegyzi: „rövid időn belül egyetlen jobbágy sem lesz többé a földön.”

Itt kell szólnunk a kötet meséinek vallásos világáról is. Szinte vala-

mennyi mesében a hőst nemcsak a már ismert csodás lények, túlvilági erők segítik, hanem maga az Úristen is, ha másképpen nem, hát a hős fohásaiban, imáiban van jelen a mesében, mint például a *Kapott János*-ban, amikor a juhász és a fia a gyereksírásra „vetni kezdték a keresztet, és keresésére indultak (a csecsemőnek), miközben a Miatyánkot mormolták”. A közelmúltban gyűjtött magyar tündérmesékben ugyanis nagyon ritkán vagy egyáltalán nem találkozunk olyan motívummal, hogy a hős isten segítő vagy büntető erejében bíz, annak tulajdonítja győzelmét; „Mi kiállunk a palota lépcsőjére, fellövünk mindnyájan egy-egy nyílveszőt, s azt, amelyik bűnös közülünk, az Úristen megbünteti”, s így történik meg, hogy mindenki boldog, mert „az Isten épen, egészségesen hazavezérelte a császár legkisebb fiát”. (*Prislea vitéz és az aranyalmák*) A szegény nép vallásos és egyben enklőcsi nézetét fejezi ki az a jelenet is, amikor a két fiútestvér megkötözi alvó öccsüket, Bors Pétert, aki megszabadította őket a sárkánytól, és hűgük így gondolkodik: „Hogy merészeltek keresztet vetni ezek a képmutatók, s azt mondani »Uram, segíts meg«, miután éppen most vitték véghez a legaljasabb cselekedetet?” Amikor azonban Bors Péter megbosszulja bátyjai tettét, szavai a való igazságról árulkodnak, mely nem egyezik a mese etikájával: „Hej, hej, lelkem, testvéreim — mondotta —, hát így fizettek ti a jó cselekedetért, amit veletek tettem? Jól mondotta, aki az mondotta: „Jó tettér. jót ne várj...”” (*Bors Péter és Virágos Florea*)

A mesék hősei nem ismeretlenek számunkra; a napot, holdat, csillagokat elrabló sárkány s az azokat visszaszerző hős a többszöri alakváltozás után újra feltámadó gyerekek (költői szépségű példája ennek *A két aranyhajú gyermek* című mese), az égig érő fát megmászó juhászlegény, a halhatatlanságra vágyó királyfi stb. Ezekkel a magyar mesekincsben is szereplő hősökkel szemben a román mesékben jellegzetes figurákka! is találkozunk; ilyenek a jósök, akik előre megmondják a hős életútját (*Kapott János*), Szent Demeter vagy a hét megszemélyesített napjai első sorban Szent Péntek és Szent Szombat, akik jóindulatú női lények (*A juhászlegény meg a királyleány*), ellentétben Kedd asszonyával, aki gonosz boszorkány.

Jellegzetes a román mesék stílusa is. Ellentétben a magyar mesélőkkel, melyek kizárólag az eseményekre összpontosuló drámai előadásmódot kedvelik, a kötet meséi epikusak; a mesemondó elidőz az apró részleteken, a környezet és a szereplők bemutatásán, sőt nem egyszer véleményyt is fűz az elmondottakhoz: „... kigyelmegetek pedig az Isten tartsa meg, hogy még a hátralevőt meghallgathassák, mivel van még hátra a meséből sok szép kedves dolog, s aki ezt meghallgatja, az tanulhat is belőle. Aki pedig elalazik s pihenni tér, nem ismeri meg ezt a mesét.” Vagy amikor a királyleány gondolatát nem tudja megmagyarázni a mesélő, nem jön zavarba, a következőket mondja: „Mire is gondolhatott... vág-

jatok ketté, akasszatok fel, nem vág az én eszem, hogy azt megmondhassam, sem ott nem jártam, hogy megkérdézzem.” Mindebből kiderül a mesemondó bölcs, ugyanakkor ravasz megértéssel párosult humora, nyelvel a kigondolt vagy az életből ellesett eseményeket szemléli.

A mesékben gyakran találkozunk népi szólásokkal, sőt olykor még népdalrészlettel is, amikor például a mesélő nyomatékosítani akarja szerelmes hősének hangulatát, s a következőket mondja: „Tudjátok, hogy mondja a nóta:

Hogyha szeret a kedvesed,
Tűzben ég akkor a szíved;
Ha elhagyott a kedvesed,
Fáj a szíved majd megreped;
Ha kedvesed után vágyol,
Hull a könnyed, mint a zápor...”

— majd figyelmezteti a hallgatóságot, hogy tovább figyeljék a mesét.

A mesék szépségét emelik a kezdő- és záróformulák is, melyek sok esetben terjedelmesek és humoros csattanóval fejezik be a történetet: „... (Bolond Calin) csinált egy igen-igen nagy bált, és én is ott voltam... Ők meg készítettek egy bögre rántottát, és kinyújtották nekem az ajtón, hogy majd megett a méreg, és kimentem az istállóba, és választottam magamnak egy lovat, amelynek aranyból volt a nyerge, acélból a dereka, viaszból a lába, kenderből a farka, káposztából a feje, konkolyból a szeme, és megindultam vele egy kovaköbői levő dombra; a lába elolvadt, a farka sustorgott, a szeme kipattant; aztán egy szál rúdon lovagoltam, s nektek jó nagyokat hazudtam; felültem a kapu tetejére, s eljutottam a mese végére.”

A fordítók (Bözödi György, Ignác Rózsa és Jékely Zoltán) munkáját is meg kell említeni, akik költői szépségű és ugyanakkor tudományos szempontból is használható szövegeket adtak az olvasó kezébe. Az utószót és a jegyzeteket Kovács Ágnes írta.

A csodálatos fa. Erdélyi szász népmese, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979

A kötet meséit Josef Haltrich 1856-ban megjelent *Német népmesék az erdélyi Szászországból* című gyűjteményből Kovács Ágnes válogatta, és, mint az utószóból kitűnik — noha már több szász népmese látott napvilágot magyar nyelven —, az olvasó fordításban a legteljesebb szász népmese-gyűjteményt tartja kezében. Josef Haltrich (1822—1886) a múlt század romániai szász folklórájának jelentős szaktekintélye volt, életének

nagy részét Segesváron töltötte, ahol társaival néprajzi kutatócsoportot alapított. „Mindenért lelkesedtek, ami a szász népi sajátosságok és népelet kutatásával volt kapcsolatban...”, írja a mesekötet első kiadásának bevezetőjében (könyvének négy kiadását érte meg). A kor elméleti tanulmányai és gyűjteményei szorosan kapcsolódtak a Grimm testvérek felfogásához, így az erdélyi szász tudósok is keresték és ápolták velük a kapcsolatot. Jacob Grimm volt az (nem véletlenül), aki Berlinben szorgalmazta a mesék megjelenését, melynek első kiadásában Haltrich 77 mesét közölt, a másodikban 13 újabb mesét vett föl, a harmadikhoz pedig hozzáfűzött még 29 állatmesét. Mesekötete egyedülálló dokumentációját nyújtotta azoknak a meséknek, melyek az erdélyi szászok a múlt század derekán ismertek. *A csodálatos fa* című válogatás azért is fontos, mert rávilágít a szászok és magyarok mesemondása közötti kapcsolatokra.

Haltrich nyomatékosan hangsúlyozza meséskönyve előszavában: „azon fáradoztam, hogy megőrizsem a legjobb mesemondók egyszerű hangvételét, de elsősorban nem a kifejezések, hanem a cselekmény hű visszaadására törekedtem...” Ez számára azért volt megvalósítható, mert egy mesének több változata is rendelkezésére állt és így a kerekébb szövegeket közölte. Szerkezeti lényegüket tekintve meséinek legtöbbször megfelel a nemzetközi mesekatalógusban leírt típusoknak.

Újabb gyűjtések igazolják, hogy a szászok élőbeszédében a mondatok rövidebbek, gyakoribbak az ismétlések, és ezeknek a szövege többször egymás után ugyanúgy hangzik el. Haltrich azonban az irodalmi német nyelvhez igazította a mesék szövegét, választékosabb és változatosabb kifejezőmódokat, hosszabb mondatszerkezeteket alkalmazott, logikai kapcsolatokat teremtett. Az így átültetett (irodalmasított) mesék egyéb jellemzői is átalakultak mert míg az elbeszélés magva szászoknak tűnik, addig a kezdő- és záróformulákban szinte általános a szabványos sztereotípiák alkalmazása. Haltrich ugyanis egy-egy hosszabb mondatba ágyazott sémákat épít be, meséit a szövegtől idegen formulával zárja, anélkül, hogy hallgatóit belevonná a történetbe. Majdnem kivétel nélkül a tündérmesék kezdőformulái a várt szép bekezdés helyett in medias res kezdődnek: „Egy embernek meghalt a felesége és három leánya maradt...” *Erős János*), vagy: „Nem tudom, vajon az a pásztorfiú, aki egy nap juhait legeltetve meglátott a mezőn egy fát, éppen annak a szegényembernek a fia volt-e akit Urunk Jézus Krisztus és Szent Péter megáldottak.” (*A csodálatos fa*) Nem beszélve a nagyon puritán záróformulákról, ahol a hős „boldogan él, amíg meg nem hal”. A kötet tündérmeséinek legtöbbször hiányzik a már megszokott mesei fantázia szárnyalása; noha a hős rendelkezik földöntúli erővel: ha bukfencet vet, átváltozhat aranygalambbá, oroszlánná vagy hallá, de a mesei logika értelmében („jó tett helyébe jót várj”) semmit sem kellett tennie, hogy az átváltozás tudományának birtokába jusson (*A csodagyerek*), *A Rózsalány* című mesében pedig a hős

elindul a nevelőanyjától kapott csengettyűvel (baj esetén meg kell ráznia), hogy megkeresse Rózsalányt. Később derül ki, hogy meg kell szabadítania a sárkánytól, amiben a csengettyű és három erdei állat segíti, de a végső csatára a főhős és a sárkány között hiába várunk, mert nagyon „hét-köznapias” vége lesz a gonosz párának: „a sárkány belekapaszkodott a (kanca) sövényébe, fenn termett a hátán és meg akarta fékezni (saját taltos lovát!), a ló azonban erőteljesen védekezett. A sárkány földre zuhant, a tomboló csődör patái alá került és az egyetlen pillanat alatt halálra taposta.” De hasonlóan illogikátlan a két testvér cseréje *A két testvér meg a három kutya* mesében. A fiú a szüleitől rájuk maradt örökséget, egy kakast visz a vásárra. „Az úton találkozott egy mészárosossal, aki éppen állatvásárló körúton volt és három kutyát hozott magával: egy feketét, egy fehéret és egy foltosat.” Cserélnek állatokat, és a fiú ráadásul még egy sípot is kap, amibe csak bele kell fújnia és a kutyák ott teremnek a segítségére. A kutyáknak földöntúli erejük van, de a mese cselekménye nem elég meggyőzően juttatja őket a két testvér birtokába. Ugyanebben a mesében hátborzongató, tündérmesében ritkán előforduló jelenettel találkozunk. A fiú úgy bünteti meg húgát, aki életére akart törni, hogy lelöki a pincébe a halott rablók közé, és miközben rázárja az ajtót, ezt mondja: „Mindaddig itt maradsz, amíg a fiatal rablót egészen föl nem faldad!” Hősünk, miután megmenti a királylányt a sárkánytól és király lesz belőle, „a pincében megtalálja a leányt (húgát), aki az összes halottakat felfalta (!?), csak a kereskedőt nem, s nem is akarta azt az egyet felfalni, inkább kész volt meghalni.”

A kötet egyik legszebb meséje *A serteruhás gyermek* (A vaddisznóvá vált fiú), melyben a hősnek bizony sok megpróbáltatáson, kalandon kell magát végigküzdenie, hogy elérje méltó jutalmát. Ugyanakkor királylány felesége ritka hűségéről tesz tanúságot, amikor követi férjét a világ végére a Szél, Nap, és Esthajnalcsillag segítségével végül is megszabadítja férjét a varázslat alól, és a Hold paripáján térnek haza országukba.

A tündérmesék ismeretében állíthatjuk, hogy a merész ellentétek a kötet meséiben megszélesednek, bizonyos józan tárgyilagosság uralkodik bennük.

Az elmondottak alól kivételt képeznek az állatmesék, melyek általában közelebb állnak a szóbeli elbeszélő stílushoz, mint a hosszabb mesék. Még egy jellegzetes sajátossága van ezeknek a meséknek; a befejezés több ízben átível a következő mesébe, mintegy annak előzményét alkotja. Így például szinte folytatásként is felfogható a róka-ról szóló mesék láncolata (*Hogyan gyógyította meg a róka a holló ruhes fiókait?*, *A róka meg a csiga*, *Hogyan csapta be a róka a kakast?*, *Hogyan szedték rá a libák a rókát?*, *Hogyan lett a nyúl a róka jobbágya?*, *A róka meg a sündisznó* stb.). Hasonló szerkezeti sajátossággal ritkán találkozunk meseújteményben.

A kötet trufái már közelebb állnak a magyar népmesekincs azonos műfajához. Ezekben (*A két hazug, A három vidám fivér, Bolond Jankó*) a már ismert tréfás fordulatokkal találkozunk, és befejezésül is összhangban van szövegükkel. *A bolondos Liza* elkeseredett férje mérgeiben megállapítja: „Igaz a volt öregapámnak, aki mindig azt mondta: Egy ostoba feleség rosszabb, mint a pestis! Több bajt okozhat, mint víz és tűz együtt! Ég óvjon minden embert az ilyen szerencsétlenségtől. Azzal futott, futott... az asszony csak szaladt utána hátán az ajtóval. És még tán ma is szalad, hacsak oda nem ért azóta a bolond asszonyok falujába, ahol az okos asszonyok folyton hordják szitában a vizet a konyhára, és le nem telepedett náluk.”

Végül a mesék ismeretében mi is nyugtázhatjuk az egyik romániai mesekatalógus szerkesztőjének megállapítását, miszerint: „Az erdélyi szász mesék abban a formában, ahogyan Josef Haltrich összegyűjtötte és egyszerűen újra elmesélte őket, tartalmilag nem emelkednek ki a szászok mellett Erdélyben élő magyarok és románok mesekincséből.” Állítását még annyival megtoldhatjuk, hogy esztétikailag sem érik el ezek szintjét.

VAJDA Zsuzsa

SZÍNHÁZ

SZABÓ ISTVÁN (ÉS VARGA ZOLTÁN) TÜKRÉI

Ennek az előadásnak* igazi főszereplői a tükrök.

Azok a színházi sminkelőasztalokra szerelt tükrök, amelyek az előadásra készülő színészekkel együtt a nyitott színpad előterében fogadják a közönséget. Ez az előjáték nem színház a színházban célzatú megoldás. Nem is a nézőknek az előadást megelőző percek kulisszatitkaiba való beavatását célozza. Inkább csak, egész kis mértékben, mindössze a jelzés szintjén utal arra, hogy ami készülődik, az játék, más szóval: színház. De legfontosabb jelentése az előjátéknak, hogy alkalmat adjon a tükrök megjelenésére, bevezesse a tükröket abba a játékba, amely az előadás és a nézők között történik majd. A szándékot sugallja, hogy a színészek besminkelése nem az érkezés előtt történik, még csak nem is megírt színpadon. A színészek többnyire nem is

* Varga Zoltán: A tanítvány. Szabadkai Népszínház. Rendező: Szabó István. Díszlet: Petrik Pál. Jelmez: Anna Atanacković. Zene: Megyeri Lajos. Színészek: Korica Miklós, Jónás Gabriella, Barácius Zoltán, Árok Ferenc, Kovács Frigyes, Földi László, Nagy István, Albert János, Godányi Zoltán, Sánta P. Lajos, Szabó Ferenc, Bata Ferenc, Medve Sándor, Sebestyén Tibor és Szél Péter.